

II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Öteki Algısı

Enes Küçük

0000-0002-5197-9998

Trabzon Üniversitesi, Türkçe-Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Trabzon, Türkiye
enes_kucuk21@trabzon.edu.tr
orcid.org/04mmwq306

Fidaye Cincil

0000-0002-6199-370X

Trabzon Üniversitesi, Türkçe-Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Trabzon, Türkiye
fidaye_cincil21@trabzon.edu.tr
orcid.org/04mmwq306

İsmail Düz

0000-0002-0442-0227

Trabzon Üniversitesi, Türkçe-Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Trabzon, Türkiye
ismailduz@trabzon.edu.tr
orcid.org/04mmwq306

Öz

Toplumsal hafızada ötekinin oluşumunu sağlayan en önemli disiplinlerden biri de tarihtir. Tarih disiplini sayesinde bir milletin dost ve düşman algısı ortaya çıkmaktadır. Birey tarih kitapları aracılığıyla kendisine sunulan öteki algısı sayesinde “öteki”yi bir dış unsur olarak algılamaktadır. Bütün dünya milletlerinin tarihinde olduğu gibi Türk tarihinde de ötekiyle karşılaşmaktadır. Türk tarih yazımında bir tehdit unsuru olarak algılanan öteki, genellikle sınırların dışında kalan ve Müslüman olmayan devlet ve topluluklara işaret etmektedir. Osmanlı tarih yazımında ise öteki doğu ve batı olmak üzere iki temel alanda görülmektedir. Batı Hristiyanlığı, doğu ise Osmanlıların sağlamaya çalıştığı İslam birliğini engellemeye çalışanları ifade etmektedir. Osmanlı Devleti’nin 1908’de meşrutiyeti tekrar ilan etmesiyle birlikte yeniden yazılmaya başlanan tarih ders kitaplarına devletin resmî ideolojisine uygun nitelikte vatandaş yetiştirme görevi yüklenmiştir. Bu dönemde tarih ders kitaplarına Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu savaşımlardan kaynaklı olarak biz ve onlar ekseninde ideolojik bir söylem yansımıştır. Bir bakıma tarih ders kitapları aracılığıyla “biz” ve “öteki” ayrımı derinleştirilmiştir. Bu çalışmada II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti’nin öteki olarak tanımladığı devlet ve milletleri nasıl algıladığını ilköğretim tarih ders kitapları üzerinden ortaya koymak amaçlanmaktadır. Araştırma nitel araştırma desenlerinden tarihsel durum çalışması olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın verileri II. Meşrutiyet döneminde ilköğretim düzeyinde okutulan Resimli Küçük Tarih-i Osmani, Muhtasar Tarih-i Umumi, Resimli ve Haritalı Küçük Tarih-i Osmani, Küçük Tarih-i Osmani ve Çocuklara Tarih Dersleri adlı ders kitaplarından doküman incelemesi tekniğiyle toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda Tehditkâr ve Tehlikeli Öteki, Güvenilmez Öteki, Olumsuz Sosyo-ekonomik Öteki, Sömürgeci ve Fırsatçı Öteki, Medeni ve Gelişmiş Öteki ve Rakip ve Farklı Kimlik Taşıyan Öteki olmak üzere 6 kategori ve bunlara bağlı temalara ulaşılmıştır. Ders kitaplarında Batılı devletler, fırsatçı, sömürgeci,

Osmanlıyı bölmeye çalışan ve ikiye bölünmüş gibi olumsuz temalarla nitelendirilirken, İran, Akkoyunlular, Karamanoğulları ve Timurlular gibi doğu kökenli devlet ve beylikler de saldırgan, provokatör, fitneci, entrikacı ve zalim gibi olumsuz temalarla kodlanmıştır. Osmanlı Devleti ise mazlum, âdil ve güçlü bir imparatorluk olarak resmedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tarih; Osmanlı; II. Meşrutiyet; Tarih Öğretimi; Tarih Ders Kitapları; Öteki Algısı

Öne Çıkanlar

- II. Meşrutiyet dönemi ulusçuluğun önem kazandığı ve Türk milliyetçiliğinin İslami söylemle harmanlanarak genç nesillere aktarılmaya çalışıldığı bir dönemdir.
- Bu döneme ait ders kitapları Türk milliyetçiliğinin bir yansıması olarak millî ve vatani duyguları pekiştirecek şekilde tanzim edilmiştir. Tarih ders kitapları aracılığıyla “biz” ve “öteki” ayrımı derinleştirilmiştir.
- Bu çalışma II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti’nin öteki olarak tanımladığı devlet ve milletleri nasıl algıladığını ilköğretim tarih ders kitapları üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır.
- Çalışmanın Osmanlı Devleti’nin ötekiye bakış açısını belirleyerek günümüz tarih ders kitabı yazarlarına bir örnek sunması beklenmektedir.

Atıf Bilgisi

Küçük, Enes – Cincil, Fidaye – Düz, İsmail. “II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Öteki Algısı”. *Eskiye* 58 (Eylül 2025), 1227-1248.

<https://doi.org/10.37697/eskiye.1674670>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	12 Nisan 2025	
Kabul Tarihi	10 Eylül 2025	
Yayın Tarihi	30 Eylül 2025	
Hakem Sayısı	İki İç Hakem - İki Dış Hakem	
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.	
Benzerlik Taraması	Yapıldı - intihal.net	
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.	
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com	
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%34) - Yazar-2 (%33) - Yazar-2 (%33)
	Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%34) - Yazar-2 (%33) - Yazar-2 (%33)
	Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%34) - Yazar-2 (%33) - Yazar-2 (%33)
	Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%34) - Yazar-2 (%33) - Yazar-2 (%33)
	Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14)	Yazar-1 (%34) - Yazar-2 (%33) - Yazar-2 (%33)
S. Kalkınma Amaçları	4 Nitelikli Eğitim	
Lisans	CC BY-NC 4.0	

The Perception of the Other in History Textbooks of the Second Constitutional Era

Enes Küçük

0000-0002-5197-9998

Trabzon University, Department of Turkish Language and Social Sciences Education, Division of Social Studies
Education, Trabzon, Türkiye
[ror.org/04mmwq306](https://orcid.org/04mmwq306)
enes_kucuk21@trabzon.edu.tr

Fidaye Cincil

0000-0002-6199-370X

Trabzon University, Department of Turkish Language and Social Sciences Education, Division of Social Studies
Education, Trabzon, Türkiye
[ror.org/04mmwq306](https://orcid.org/04mmwq306)
fidaye_cincil21@trabzon.edu.tr

İsmail Düz

0000-0002-0442-0227

Trabzon University, Department of Turkish Language and Social Sciences Education, Division of Social Studies
Education, Trabzon, Türkiye
[ror.org/04mmwq306](https://orcid.org/04mmwq306)
ismailduz@trabzon.edu.tr

Abstract

One of the most influential disciplines in the construction of the “other” in collective memory is history. Through the discipline of history, a nation’s perception of friends and enemies emerges. Individuals come to perceive the “Other” as an external element through the representations presented in history textbooks. As in the histories of all nations around the world, the concept of the “Other” is also present in Turkish history. In Turkish historiography, the “Other” is often perceived as a threat and typically refers to non-Muslim states and communities located beyond national borders. In Ottoman historiography, the “Other” appears in two primary domains: the East and the West. The West represents Christianity, while the East includes those who were seen as obstructing the Ottoman efforts to establish Islamic unity. Following the re-proclamation of the constitutional monarchy in 1908, history textbooks were rewritten with the mission of cultivating citizens in line with the official state ideology. During this period, influenced by the wars in which the Ottoman Empire was involved, an ideological discourse emerged in history textbooks, structured around the dichotomy of “us” versus “them.” In a sense, the division between “us” and the “Other” was further deepened through these educational materials. This study aims to examine how the Ottoman Empire during the Second Constitutional Era perceived the states and nations it identified as the “Other,” based on an analysis of primary school history textbooks. The research was designed as a historical case study, which is one of the qualitative research designs. The data were collected through document analysis of primary-level history textbooks used during the Second Constitutional Era, including Resimli Küçük Tarih-i Osmani, Muhtasar Tarih-i Umumi, Resimli ve Haritalı Küçük Tarih-i Osmani, Muhtasar Tarih-i Umumi, Küçük Tarih-i Osmani ve Çocuklara Tarih Dersleri. The collected data were analyzed using content analysis. As a result of the study, six main categories of “Otherness” were identified, each with corresponding themes: The Threatening and Dangerous Other, The Untrustworthy Other,

The Negative Socioeconomically Other, The Colonial and Opportunistic Other, The Civilized and Developed Other, The Rival and Differently Identified Other. In school textbooks, Western states are depicted through negative themes such as opportunism, colonialism, hypocrisy, and attempts to partition the Ottoman Empire, whereas Eastern-origin polities such as Iran, the Akkoyunlular, Karamanoğulları, and Timurlular are represented with similarly pejorative attributes, including aggression, provocation, sedition, intrigue, and cruelty. By contrast, the Ottoman Empire is portrayed as a victimized yet just and powerful imperial entity.

Keywords

History; Ottoman Empire; Second Constitutional Era; History Education; History Textbooks; Perception of the Other

Highlights

- The Second Constitutional Era was a time when nationalism gained prominence, and Turkish nationalism was blended with Islamic discourse in efforts to instill these values in younger generations.
- The textbooks of this period were designed to reinforce national and patriotic sentiments as a reflection of Turkish nationalism. Through these history textbooks, the distinction between “us” and “the Other” was further deepened.
- This study aims to examine how the Ottoman Empire during the Second Constitutional Era perceived states and nations it defined as the "Other," by analyzing primary school history textbooks from the period.
- By identifying the Ottoman Empire’s perspective on the “Other,” this study is expected to provide a reference point for contemporary authors of history textbooks.

Citation

Küçük, Enes – Cincil, Fidaye – Düz, İsmail. “The Perception of the Other in History Textbooks of the Second Constitutional Era”. *Eskiye*ni 58 (September 2025), 1227-1248.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1674670>

Article Information

Ethical Statement	This article is based on the data from the doctoral dissertation titled "Nationalist and Democratic Values in Religious Education in Republican Turkey", which is being prepared under the supervision of Prof. Dr. Mahmut ZENGİN.		
Date of submission	12 April 2024		
Date of acceptance	10 September 2025		
Date of publication	30 September 2025		
Reviewers	Two Internal - Two External		
Review	Double-blind		
Plagiarism checks	Yes - intihal.net		
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest		
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.		
Complaints	eskiyenidergi@gmail.com		
Author Contributions	Conceptualization (CRediT 1)	Author-1 (%34) - Author-2 (%33) - Author-3 (%33)	
	Data Curation (CRediT 2)	Author-1 (%34) - Author-2 (%33) - Author-3 (%33)	
	Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)	Author-1 (%34) - Author-2 (%33) - Author-3 (%33)	
	Writing (CRediT 12-13)	Author-1 (%34) - Author-2 (%33) - Author-3 (%33)	
	Writing – Review & Editing (CRediT 14)	Author-1 (%34) - Author-2 (%33) - Author-3 (%33)	
S. Development Goals	4 Quality Education		
License	CC BY-NC 4.0		

Giriş

Eğitimin bireye sosyal hayatında ihtiyaç duyacağı akademik bilgi ve beceriyi kazandırma ve ona kim olduğunun farkına varmasını sağlama gibi temel işlevleri bulunmaktadır. Birey bu sayede üyesi olduğu toplumun sosyal ve kültürel özelliklerini benimseyerek kimlik kazanmaktadır. “Biz” üzerinden verilen kimlik kazandırma işlemi beraberinde “öteki” algısını getirmektedir. Bir aidiyetten kaynaklanan “öteki” algısı “biz” ve “onlar” şeklinde yapılan bir ayrıma dayanmaktadır. Biz, mensup olunan toplumsal gruba işaret ederken, onlar ise ait olunmayan grup için kullanılmaktadır. Toplumsal bir grubun başka toplumsal grupla ilişki biçimini ifade eden bu bakış açısı, zaman zaman ötekinin “ırkçılık”, “soykırım”, “etnik merkezîyetçilik” ve “yabancı düşmanlığı” gibi ön yargılarla tanımlanmasına neden olmaktadır. Bu durum devletlerin resmî ideolojisine bağlı olarak ders kitaplarına da yansımaktadır. Ulusal kimliğin inşası adına ders kitaplarında öteki korku duyulan ve önlem alınması gereken dış unsur olarak kurgulanmaktadır. Bu yüzden ötekinin oluşumu toplumsal bir süreçtir. Ötekinin olmadığı toplumsal bir yapı ve grup düşünülemez (Tekeli, 1998; Özsüer, 2015).

Tarih, toplumsal hafızada ötekinin oluşumuna yol açan disiplinler arasında yer almaktadır (Tozlu vd., 2004, 414). Tarih disiplini yalnızca bir milletin geçmişine ait bilgileri değil, o milletin diğer dünya milletlerine bakış açısını da ihtiva etmektedir. Tarih dersleri aracılığıyla bir milletin ümit ve emelleri tarih kitaplarının satırlarından okunmakta ve o milletin dost ve düşman algısı ortaya çıkmaktadır (Dönmez-Oruç, 2006). İktidarlar tarih ders kitapları aracılığıyla “biz”in karşısında kimlerin veyahut hangi düşünce yapılarının “öteki” olarak konumlandırıldığını çeşitli tarihsel olay ve olgularla öğrencilere aktarmaktadır (Yıldırım, 2014; Yıldırım, 2017; Stathis, 1998). Tarih ders kitaplarında kelimelerin sonuna getirilen üçüncü çoğul şahıs ekiyle öğrencilerin zihninde ötekine yönelik kolektif bir kimlik oluşturulmaktadır (Alaca, 2017). Resmî ideolojinin ders kitaplarına yansımaları olan bu durum kültürel, politik ve tarihi kodlarla desteklenmekte ve öğrencinin zihninde “öteki”nin önlem alınması gereken bir dış unsur olarak tasvir edilmesine yol açmaktadır (Akbaş, 2019; Çağlayan, 2013; Özsüer, 2015). Öğrenci kendisine sunulan öteki algısı sayesinde üzerinde yaşadığı vatan toprağıyla öylesine derin bağ kurar ki, tek bir karışının bile “öteki” olarak tanımlananlar tarafından ele geçirilmesine tahammül edemez (Smith, 2002). Bu yüzden tarih derslerinin öğretim programları ve ders kitapları öğrencinin zihninde “öteki” algısını oluşturmada önemli bir görev üstlenmektedir. Tarih derslerinin bu özelliği sayesinde yalnızca öğrenciler değil, toplumun genelinde devletin resmî ideolojisinin öğretim programlarına yansımaları olarak öteki algısı oluşmaktadır (Kabapınar-Akbaş, 2017; Yıldırım, 2014).

Siyasî ve askerî konuların ağırlıkta olduğu Türk tarih yazımında, sıklıkla ötekine ve ötekine ilişkin olumsuz bakış açısına rastlanmaktadır. Kimi zaman sert bir dille, kimi zaman ise akademik bir üslupla eleştirilen, tehdit unsuru olarak görülen ve kötü niyetli olarak algılanan öteki (Millas, 2008, 199), Türk tarih yazımında doğu ve batı olmak üzere iki temel alanda görülmektedir. Batı Hıristiyanlığı temsil ederken, doğu ise Osmanlıların sağlamaya çalıştığı İslam birliğini engellemeye çalışanları işaret etmektedir (Alaca, 2015). Osmanlı Devleti’nde hâkim olan görüşe göre sınırların dışında kalan ve Müslüman olmayan devlet ve topluluklar ile Osmanlıların İslam birliğini sağlamalarına engel olan devletler öteki

olarak algılanmıştır. Bunun sonucu olarak Osmanlı yönetici kesimi kendilerini güçlü, itibarlı, doğru, âdil ve hak olanı temsil eden taraf olarak, sınırların dışında kalan ötekiye ise bâtılı temsil eden taraf olarak tasvir etmişlerdir (Alaca, 2017; Vatandaş-Vatandaş, 2022). Bununla birlikte, hâkim olduğu coğrafyada çeşitli inanç ve etnik kökenden toplulukları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti, bu çok uluslu yapının gereği olarak bünyesinde barındırdığı tebaanın bütününe adaletle yaklaşmayı ve temel haklarından mahrum bırakmamayı ilke edinmiştir. Osmanlı yönetici kesimi devletin devamlılığını sağlama adına Osmanlı toplumu içerisinde yaşayan hiçbir etnik ve dinî gruba öteki gözüyle bakmamış ve tüm gruplar devletin sağladığı temel haklardan yararlanmıştır (Zengin, 2020).

1908’de II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti’nin yaşamış olduğu kırılma, siyasetten düşünceye uzanan geniş bir etki-tepki silsilesi doğurmuştur. Osmanlı Devleti’nin siyasette yaşamış olduğu dönüşümün izlerini dönemin eğitim anlayışı üzerinde de görmek mümkündür (Akagündüz, 2015). Ulusçuluğun önem kazandığı ve Türk milliyetçiliğinin İslami söylemle harmanlanarak genç nesillere aktarılmaya çalışıldığı II. Meşrutiyet döneminde (Şahin ve Tokdemir, 2011, 854) ders kitapları Türk milliyetçiliğinin bir yansıması olarak millî ve vatani duyguları pekiştirecek şekilde tanzim edilmiştir. Dönemin aydınları arasında tarihin ne olduğunu, nasıl yazılması ve öğretilmesi gerektiği üzerine de tartışmalar yaşanmıştır. Bu dönemde çocuklarda millî hisleri uyandırma adına tarihe özel bir görev yüklenmiştir. Tarih kitapları meşrutiyet rejimini meşrulaştırmanın yanında yeni yetişecek talebeye millî duyguları kazandırma, toplumsal alanda ihtiyaç duyacağı malumatı edinmesini sağlama ve vatana faydalı bir birey olarak yetişmesini sağlamanın aracı olarak görülmüştür. Ders kitaplarında milliyetçi söylemin yansıması olan bu durum, bir yandan da Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu savaştan kaynaklı olarak “biz” ve “onlar” ekseninde ideolojik bir söylem ortaya çıkarmıştır. Özellikle Balkan Savaşlarının yaşandığı dönemde Osmanlı tarihçileri tarafından yazılan ders kitaplarına düşman algısı daha belirgin bir surette yansımıştır. Bir bakıma II. Meşrutiyet döneminde tarih ders kitapları aracılığıyla “biz” ve “öteki” ayrımı derinleştirilmiştir (Alkan, 2011). Bu çerçevede II. Meşrutiyet döneminde okullarda okutulan tarih ders kitaplarında öteki olarak tanımlanan devlet ve milletlerin nasıl imgelendiği ve yeni yetişen talebeye nasıl tanıtıldığı önem arz etmektedir.

Alan yazın incelendiğinde Türkiye’de tarih ve kapsamındaki ders kitaplarında öteki algısını irdeleyen çalışmalara (İlgaz, 2005; Aktaş, 2006; Gürses, 2012; Yıldırım, 2014; Şimşek-Alaslan, 2014; Alaca, 2015; Özşüer, 2015; Yıldırım, 2017; Kırıkçı, 2017; Cabalar, 2019; Osmanoğlu, 2019) rastlanmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde İlgaz’ın (2005) Osmanlı tarih yazarlarının düşman algısını, Aktaş’ın (2006) Cumhuriyet’in ilk yıllarından 1990’lı yıllara kadar tarih ders kitaplarında Rusya imgesini, Gürses’in (2012) II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplardaki öteki imgesini, Şimşek ve Alaslan’ın (2014) 2006 ve 2012 lise ders kitaplarına yansıyan barışçı ve çatışmacı vurguyu, Özşüer’in (2015) Türkiye ve Yunanistan’daki popüler tarih kitaplarındaki “öteki” ve “ben” algısını, Alaca’nın (2015) ortaöğretim tarih ders kitaplarındaki İran/Safevi imajını, Kırıkçı’nın (2017) Sosyal Bilgiler ve kapsamındaki ders kitaplarında “öteki” olgusunu, Yıldırım’ın (2014, 2017) 1930’lu yıllardaki lise tarih ders kitaplarında “öteki” kurgusunun nasıl ve hangi amaçlara yönelik olarak inşa edildiğini, Cabalar’ın (2019) II. Meşrutiyet döneminde okutulan Tarih-i Umumilerde Avrupa medeniyetinin nasıl tasavvur edildiğini, Osmanoğlu’nun (2019) 7. sınıf sosyal bilgiler ders

kitabı üzerinden Türkiye'nin diğer devlet ve milletlere yaklaşımını ortaya koydukları görülmektedir.

Alan yazında yer alan çalışmalara genel olarak bakıldığında Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki tarih ders kitabı yazarlarının salt bir millete bakış açısının irdelendiği ve Cumhuriyet sonrası dönemde de öteki algısının farklı seviyelerdeki tarih ders kitapları üzerinden ortaya koyulduğu görülmektedir. Ancak, klasik Osmanlı tarih yazıcılığının etkisini kaybetmeye başladığı, tarihin nasıl yazılması ve öğretilmesi gerektiği üzerine tartışmaların yaşandığı II. Meşrutiyet döneminde ötekinin tarih kitaplarında nasıl imgelendiğini ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada II. Meşrutiyet döneminde ilköğretim tarih ders kitaplarına yansıyan öteki algısını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Araştırmada Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet dönemine kadar temasta bulunduğu devlet ve milletlere bakış açısı ile Eski Çağ Medeniyetlerini nasıl tanımladığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin ötekiye bakış açısını belirleyerek günümüz tarih ders kitabı yazarlarına bir örnek sunması beklenmektedir. Bu çerçevede aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır;

1. II. Meşrutiyet dönemine ait tarih ders kitaplarında hangi devlet ve milletler öteki olarak tanımlanmıştır?
2. II. Meşrutiyet dönemi tarih ders kitaplarında öteki olarak tanımlanan devlet ve milletler nasıl imgelmiştir?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Deseni

II. Meşrutiyet dönemi ilköğretim tarih ders kitaplarına yansıyan öteki algısını ortaya koymanın amaçlandığı bu çalışma, nitel araştırma desenlerinden tarihsel durum çalışması (historical case study) olarak tasarlanmıştır. Tarihsel durum çalışması, geçmişte belirli bir kişi ya da olgu üzerine odaklanmaktadır. Genellikle belli bir amaçla seçilen ve oluşturulan tarihsel bir vaka, sav ya da tezi göstermek, örneklemek, açıklamak veya alternatif olarak çürütmek ve sorgulamak amacıyla kullanılmaktadır (Petrina, 2020).

1.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamına II. Meşrutiyet döneminde ilköğretim düzeyinde okutulan Küçük Tarih-i Osmani (Ahmet Refik/ 1327), Resimli Küçük Tarih-i Osmani (Ahmet Rasim/1327), Muhtasar Tarih-i Umumi (Mehmet Murat/1327), Resimli ve Haritalı Küçük Tarih-i Osmani (Ahmet Rasim/1329a), Resimli Küçük Tarih-i Osmani (Ahmet Rasim/1329b), Muhtasar Tarih-i Umumi (Ahmet Refik/1332a), Muhtasar Tarih-i Umumi (Ahmet Refik/1332b) ve Çocuklara Tarih Dersleri (İhsan Şerif/1334) adlı tarih ders kitapları dâhil edilmiştir. İlk aşamada mevcut ders kitapları araştırmanın amacı doğrultusunda doküman incelemesine tabi tutulmuştur. Doküman incelemesi bir kültür ve medeniyetin geçmişine özgü özelliklerini ortaya çıkarmak için kullanılmaktadır. İncelenen olgu veya olaylarla ilişkili bilgiler içeren yazılı belgelerin ayrıntılı olarak taranması esasına dayanan doküman incelemesi tekniğiyle ulaşılan bilgilerden yeni bir bütünlük oluşturulmaktadır (Yıldırım-Şimşek, 2000, 140). Sonraki aşamada kapsama alınan ders kitapları II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin öteki algısını ortaya çıkarmak amacıyla analiz edilmiştir. Analiz sürecinde araştırmacılar eş zamanlı olarak ders kitaplarını incelemiş ve ötekini temsil eden

metinleri belirlemişlerdir. Elde edilen veriler içerik analizi tekniğine tabi tutularak çözümlenmiştir. İçerik analizi verilerin belirli kavramlar ve temalar etrafında bir araya getirilmesi ve bunların anlaşılır biçimde düzenlenmesidir (Şimşek, 2018). Kodlama aşamasında araştırmacılar birbirinden bağımsız olarak bir kod listesi oluşturmuştur. Oluşturulan kod listelerinin benzerlik ve farklılıkları araştırmacılar tarafından tartışılmıştır. Birbiriyle ilişkili olan kodlar bir araya getirilmiş ve temalar oluşturulmuştur. Bu aşamada araştırmacılar farklı temalar üzerinde bilgi alışverişinde bulunularak temaların tamamını şekillendirmiştir. Ulaşılan temalar ortak özelliklerine göre bir araya getirilmiştir. Bu süreçte tümevarımsal bir yaklaşım benimsenmiş ve temalardan kategoriler oluşturulmuştur.

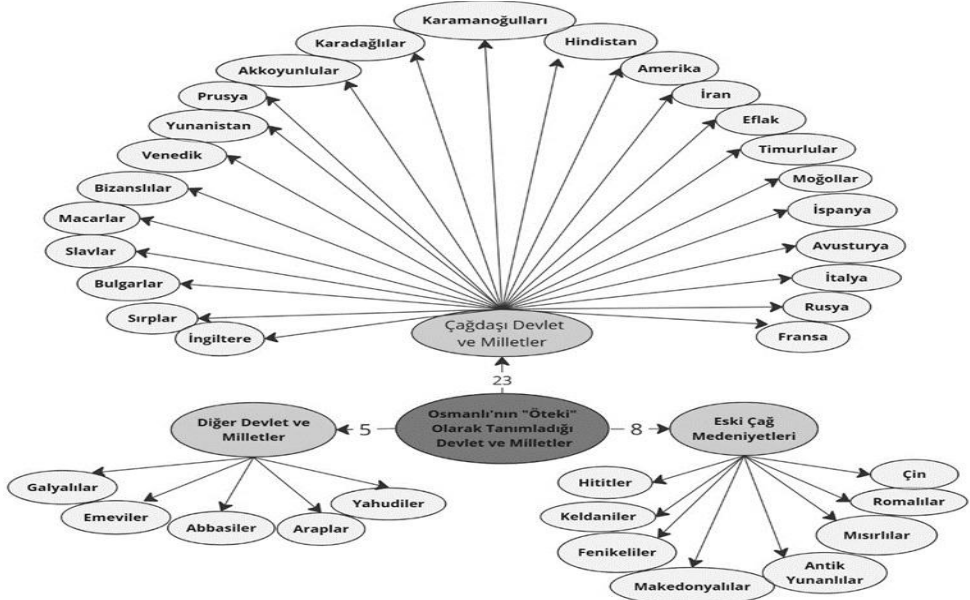
1.3. Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenilirliği

Araştırmanın kodlama ve temalaştırma sürecinde güvenilirliği sağlamak amacıyla görüş birliği dikkate alınmıştır. Farklı bakış açıları temel alınarak aynı ders kitabının farklı kodlayıcılar tarafından kodlanması sağlanmıştır. Kodlama ve temalaştırma sürecinde Miles ve Huberman (1994) tarafından geliştirilen güvenilirlik görüş birliği temel alınmıştır. Araştırmacılar arasında yapılan tartışmalardan elde edilen uyum yüzdesi %90 olarak belirlenmiştir. Görüş birliği sağlanamayan metinler tekrar gözden geçirilmiştir. Geçerliliği artırmak amacıyla araştırmacılar tarafından nitel araştırmaların doğasında yer alan verilerin detaylı bir biçimde sunulması ve araştırmacıların bulgulara nasıl ulaştığını ifade etmesi (Yıldırım, 2010) yolu benimsenmiştir. Veri analiz süreci detaylandırılmış ve oluşturulan temalara yönelik metinler doğrudan alıntılanarak sunulmuştur.

2. Bulgular

Tarih ders kitaplarına göre Osmanlı Devleti'nin öteki olarak tanımladığı devlet ve milletler Tablo 1'de sunulmuştur. II. Meşrutiyet döneminde okutulan tarih ders kitaplarında Osmanlı Devleti'nin öteki olarak algıladığı çağdaş devlet ve milletler, Eski Çağ medeniyetleri ile diğer devlet ve milletler hakkında ifadelere yer verilmiştir.

Tablo 1: Osmanlı Devleti'nin Öteki Olarak Algıladığı Devlet ve Milletler

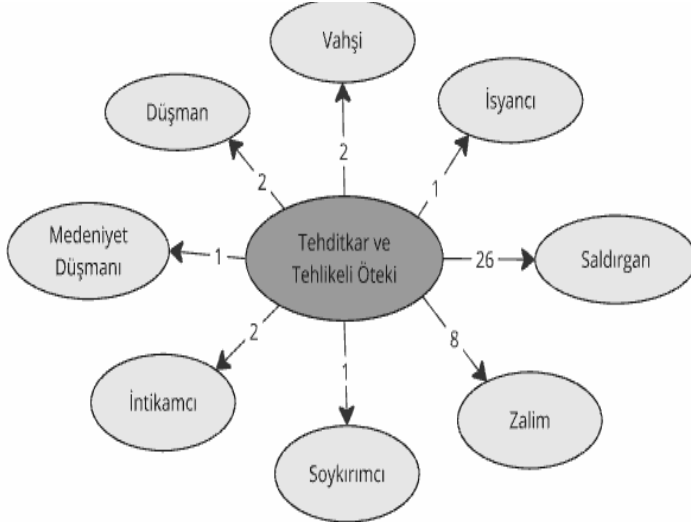

II. Meşrutiyet dönemi tarih ders kitaplarında yer alan çağdaşı devlet ve milletler genellikle Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî temaslarda bulunduğu devletlerdir. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar temas bulunduğu İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Avusturya, İspanya, Sırp, Bulgarlar, Slavlar, Macarlar, Bizanslılar, Venedik, Yunanistan, Prusya, Akkoyunlular, Karamanoğulları, Moğollar, Karadağlılar, Timurlular, Eflak, İran, Amerika ve Hindistan gibi devlet ve milletlerle ilgili olarak tarih ders kitaplarında bilgilere yer verilmiştir. Eski çağ medeniyetleri bağlamında Keldanılar, Mısırlılar, Makedonyalılar, Çinliler, Hititler, Antik Yunan, Fenikeliler ve Yahudiler üzerinde durulmuştur. Diğer devlet ve milletler bağlamında ise Yahudiler, Abbasiler, Emeviler, Araplar ve Galyalılardan bahsedilmiştir. Yahudiler ve Arapların milattan önceki tarihlerdeki durumlarına temas edilmiştir.

2.1. Tarih Ders Kitaplarındaki Öteki İmgesi

Araştırmada incelenen ders kitaplarından hareketle Tehditkâr ve Tehlikeli Öteki, Güvenilmez Öteki, Olumsuz Sosyo-ekonomik Öteki, Sömürgeci ve Fırsatçı Öteki, Medeni ve Gelişmiş Öteki ve Rakip ve Farklı Kimlik Taşıyan Öteki olmak üzere 6 kategori ve bunlara bağlı temalara ulaşılmıştır.

Tablo 2: Tehditkâr ve Tehlikeli Öteki

Tablo 2'ye göre Tehditkâr ve Tehlikeli Öteki kategorisi bağlamında vahşi, saldırgan, zalim, soykırımcı, medeniyet düşmanı, düşman, isyancı ve intikamcı olmak üzere 8 temaya ulaşılmıştır. Bu kategori kapsamında en çok saldırgan (26) teması ön plana çıkmıştır. Ders kitaplarında sıklıkla Moğollar, Timurlular, Akkoyunlular, Bizans, İspanya, Venedik, Avusturya, Almanya, Fransa, İngiltere, Sırbistan, Bulgaristan, Galya, Karadağ, Yunanistan, İran ve Rusya devletlerinin saldırganlığına dikkat çekilmiştir. Bu devletler içerisinde Rusya en çok saldırgan olarak nitelendirilen devlettir. Bir ders kitabında Rusya'nın saldırganlığı şu şekilde ifade edilmiştir:

“Rusya yarım asırdan beri Türkiye'nin mahvına çalışıyordu. II. Katerina Çariçe olduğu zaman bu mesleği daha çok şiddetle takip etti... Ruslar evvela mağlup oldular. Bilahare Eflak ve Boğdan'ı işgal ettiler. Katerina bu muzafferiyetlerden mahzuz oldu. Daha parlak emeller peşinde koşmaya başladı. Yunanistan'a casuslar gönderdi.” (Ahmet Refik, 1332a, 69).

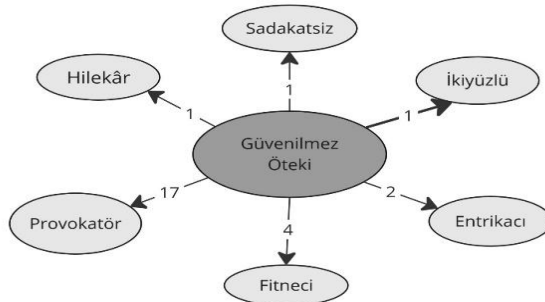
Zalim (8) teması bu kapsamda ön plana çıkan bir başka temadır. Ders kitaplarında Timurlular, İran, Moğollar, Bulgarlar ve Yahudiler zalim olarak nitelendirilmiştir. Bu devletler içerisinde en çok Moğolların zalimliği üzerinde durulmuştur. Bir ders kitabında Moğolların zalimliği şu şekilde dile getirilmiştir: “Cengiz Asya’yı kan gölü içinde bıraktığı zamana kadar Kayı hanları Mahan’da kaldılar. Cengiz akıncılarının kendilerine yaklaştıklarını duyunca hemen mallarını ve canlarını kurtarmak için o diyarı terk ettiler” (İhsan Şerif, 1334, 32).

Düşman, vahşi ve intikamcı (2) temaları ders kitaplarında aynı oranda yer almıştır. Rusya, Avusturya ve İran devletleri düşman olarak nitelendirilmiştir. Rusya ve Avusturya devletlerinin düşmanlığı bir ders kitabında şu şekilde yer almıştır: “Düşmanlarımız Rusya ile Avusturya gittikçe ilerlediler. Zaafımızı anladıkça kuvvetlerini artırdılar. Türkiye’yi paylaşmayı en büyük emel ittihaz eylediler” (Ahmet Refik, 1332a, 64). Ruslar ve Galyalılar ise vahşi olarak nitelendirilmiştir. Rusların vahşiliği bir ders kitabında şu şekilde dile getirilmiştir: “Ruslar miladın 16. asrında elan vahşi idiler. Uzun sakal bırakırlar uzun esvap giyerler, kadınlarını erkekten kaçırlar, sanayiden anlamazlar, garplılardan nefret ederlerdi.” (Ahmet Refik, 1332a, 55). Ders kitaplarında Almanlar, Bohemyalılar, Macarlar ve Sırpardan intikamcı olarak bahsedilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak bir ders kitabında Sırpaların intikamcılığı şu şekilde ifade edilmiştir:

“Murad-ı Hüdavendigâr Konya’ya Karamanoğulları üzerine giderken mahiyetinde bir miktarda Sırp vardı. Bunların içlerinden bir kısmı ahalinin bağlarına girmişler, üzümlerini yemişler, kendilerine zarar vermişlerdi. Padişah bunu duydu bu ziyankârların boynunu vurdurdu. Sırpalar bundan müteessir oldular, memleketlerine döndükten sonra işi büyüttüler ve intikam yolunu tuttular” (İhsan Şerif, 1334, 39).

Medeniyet düşmanı, isyancı ve soykırımcı (1) temalarına da ders kitaplarında aynı oranda yer verilmiştir. Moğollar medeniyet düşmanı, Ruslar soykırımcı, Eflaklılar ise isyancı olarak tanımlanmıştır. Moğolların İslam coğrafyasına yaptıkları saldırılardan bahsedilirken bir ders kitabında şu ifadeler yer verilmiştir: “...Cengiz’in hafitlerinden Hülagü şarktan Bağdat’a yürüdü. Abbasî Devletini mahvetti. Bağdat’a girdi. Sarayları ve kütüphaneleri yaktı. Kitapları nehre attı, Arap medeniyetine büyük bir darbe vurdu” (Ahmet Refik, 1332b, 75). Rusların soykırımcılığı da bir ders kitabına şu şekilde yansımıştır: “...Ruslar Özi kalesini muhasara ederek nihayet ele geçirmişler, orada bulunan 20 bin nüfusu kılıçtan geçirmek gibi bir merhametsizliği irtikâp etmişlerdir” (Ahmet Rasim 1327, 66). Eflaklılar ise isyancı olarak nitelendirilmiştir: “Eflak beyi Michael isyan ederek hem Kırım hanını hem de sadrazam koca Sinan paşayı mağlup etti” (Ahmet Rasim, 1329a, 43).

Tablo 3: Güvenilmez Öteki

Tablo 3'e göre Güvenilmez Öteki bağlamında sadakatsiz, ikiyeüzü, entrikacı, fitneci, provokatör ve hilekâr olmak üzere 6 temaya ulaşılmıştır. Bu kapsamda ders kitaplarında en çok provokatör (17) teması ön plana çıkmıştır. Rusya, İspanya, Yunanistan, Macaristan, Sırbistan, Avusturya, Lehistan, İsveç, Fransa ve Safevi devletleriyle Karamanoğulları beyliği provokatör olarak nitelendirilmiştir. Bu devletler içerisinde en çok Rusya'nın provokatör bir devlet olduğu vurgulanmıştır. Rusya'nın provokatörlüğü bir ders kitabına şu şekilde yansımıştır: "Eflak ve Boğdan'ı zapt edip hatta donanmaları Mısır'da ihtilal çıkardılar. Diğer taraftan Kırım'a da girdiler. Ruslar Kırımlıları biz sizi müstakil bir hükümet yapacağız diye kandırdılar. Maksatları ise Kırımı almaktı" (Ahmet Rasim, 1329a, 65).

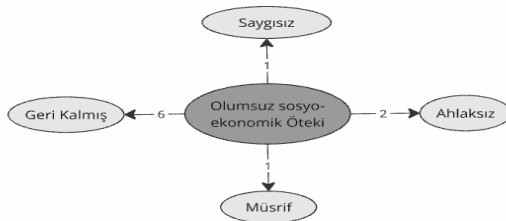
Ders kitaplarında ön plana çıkan bir diğer tema da fitnecidir (4). Emeviler, Sırbistan ve Karamanoğulları fitneci olarak nitelendirilmiştir. Bir ders kitabında Emeviler'in fitneciliği şu şekilde belirtilmiştir:

"Milleti İslamiye içerisinde zuhur eden fitne ve fesat Emevî'ye güruhunun idare-i umura gelmesiyle başlayıp kanuni ilahi olan şeriatı mudahharanın ahkâmına gayrı muvafık pek çok harekete meydan açılmış ve o vakitten beri fesadın önü bir türlü alınmadığı gibi Emevîler dahi riyasette baki kaldıklarından ümmette garip bir akaid hâsıl olmuş idi" (Mehmet Murat, 1327, 169).

Entrikacı (2) teması Sırbistan Devleti ile Karamanoğulları Beyliğinden bahsedilirken ön plana çıkmıştır. Sırbistan'ın Osmanlıya karşı birtakım entrikalar içerisinde olduğu bir ders kitabında şu şekilde ifade edilmiştir: "Sırbistan kralı fesat koparmakta olduğundan Belgrad'ın muhasarasına bir ordu yolladı. Sırp kralı 30000 altın vermek şartı ile yine krallıkta kaldı ise de Papanın teşviki ile Hünyad'ın kumandasıyla gelen ehli salıp Osmanlı ordusunu bozdu" (Ahmet Rasim, 1329a, 28).

Ders kitaplarında hilekâr, sadakatsiz ve ikiyeüzü (1) temaları aynı oranda yer almıştır. Osman Gazi dönemindeki olaylardan bahsedilirken Bizans'ın Bilecik tekfurunun hilekâr olduğu ifade edilmiştir: "Bilecik hakimi bir zaman Osman Gazi ile hoş geçinmekte idi. Sonraları gizli gizli düşmanlığa başlamış, hatta düğüne davet edip orada öldürmeye karar vermiş idi" (Ahmet Rasim, 1327, 8). Sadakatsiz temasına da bir ders kitabında ulaşılmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde Rumlardan bahsedilirken Rumların sadakatsizliği şu ifadelerle dile getirilmiştir: "Sultan Selim bir kere Rumların sadakatinden şüphelendi. Tahkik ettirdi. Hıyanetleri tebeyyün etti. Bunun üzerine padişah ateş kesildi" (İhsan Şerif, 1334, 45). Bu kapsamda ulaşılan diğer tema ise ikiyeüzüdür. Ders kitaplarında Fransa ve İngiltere'nin Osmanlıya karşı ikiyeüzü bir politika takip ettikleri belirtilmiştir. Bir ders kitabında bu konuyla ilgili olarak şu ifadeler yer verilmiştir: "Fransa ile İngiltere ikiyeüzü bir politika takip ettiler, hem Osmanlılara hem de Hristiyanlara hizmet ettiler. Rusların Bahri Sefide inmesine mâni olmak için bize taraftar oldular." (Ahmet Refik, 1332a, 123).

Tablo 4: Olumsuz Sosyo-Ekonomik Öteki

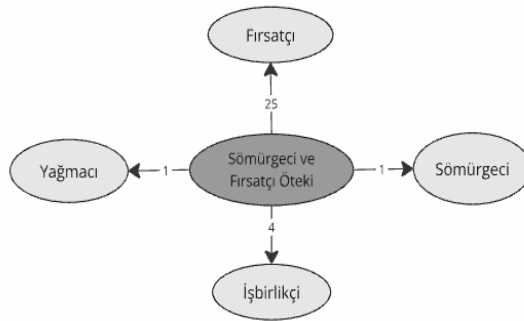
Tablo 4'e göre Olumsuz Sosyo-ekonomik Öteki bağlamında saygısız, ahlaksız, müsrif ve geri kalmış olmak üzere 4 temaya ulaşılmıştır. Bu temalar içerisinde ders kitaplarında en çok geri kalmış (6) teması ön plana çıkmıştır. Romalılar, Makedonyalılar, Slavlar, Rumlar ve Bizanslıların geri kalmış olduğu ifade edilmiştir. Bir ders kitabında geri kalmış milletler arasında yer alan Slavlar'a yönelik şu ifadeler yer verilmiştir:

“Muhacerat-ı Umumiye esnasında İslav taifeleri Don ve Dinyeper ve garbi Dinyeper nehirleri boyunca bulunan büyük ormanlarda ve bataklarda otururlardı. İslavlar Avrupa ahalisi içinde medeniyet hususunda en geri kalmış bir taife idi. Muhacerat esnasında Cermenler ötede beride hükümetler teşkil ettikleri vakitlerde bile İslavlar bir hükümet tanzim etmeye muktedir olamamışlar” (Mehmet Murat, 1327, 213).

Ahlaksız (2) teması ders kitaplarında ortaya çıkan bir başka temadır. Ders kitaplarında Rumlar ve Bizanslılar ahlaksız olarak tasvir edilmiştir. Bizanslıların ahlaksızlığı bir ders kitabına şu şekilde yansımıştır: “Bizanslılar ise ahlak ve askerlikçe pek aşağı olduklarından bizim genç ve cengâver ordumuz onları derhal mağlup ederdi” (Ahmet Refik, 1327, 22).

Ders kitaplarında saygısız ve müsrif temaları (1) aynı oranda yer almıştır. Ders kitaplarında Bizanslılar saygısız, Romalılarda müsrif olarak nitelendirilmiştir. Fatih dönemindeki olaylardan bahsedilirken Bizanslıların saygısızlığı bir ders kitabında şu şekilde ifade edilmiştir: “İstanbul İmparatorunun sefirleri yolsuz iddialarda bulunduklarından onları huzurundan kovdu... İstanbul imparatoru işi azıtmış olduğundan münasebetsizliğine bir karar vermeyi düşündü” (Ahmet Rasim, 1329b, 20). Romalıların müsrifliği de bir ders kitabında şu şekilde ifade edilmiştir: “...Roma'ya ahlaksızlık girdi. Zenginleştikçe işi gücü bıraktılar, müsrif oldular” (Ahmet Refik, 1332b, 57).

Tablo 5: Sömürgeci ve Fırsatçı Öteki

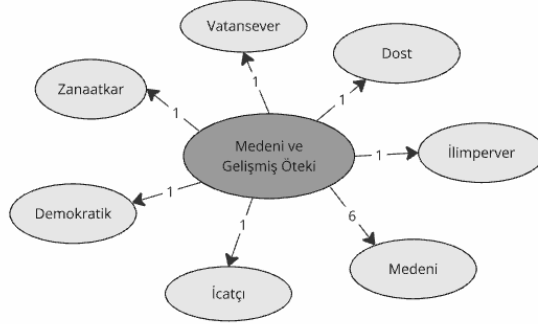
Tablo 5'e göre Sömürgeci ve Fırsatçı Öteki bağlamında fırsatçı, sömürgeci, işbirlikçi ve yağmacı olmak üzere 4 temaya ulaşılmıştır. Bu temalar içerisinde en çok fırsatçı (25) teması ders kitaplarında yer almıştır. Rusya, Bulgaristan, İran, İtalya, Fransa, İngiltere, Sırbistan, Karadağ, Venedik, Avusturya ve Rumlar fırsatçı olarak nitelendirilmiştir. Venediklilerin fırsatçılığı bir ders kitabında şu şekilde ifade edilmiştir: “Yeniçeri isyanlarına nihayet vermek Anadolu da sipahileri ezmek lazımdı. Düşmanlarımız bilhassa Venedikliler bu zayıflığımızdan istifade ediyorlardı. O sıralarda ordularımız Girit adasını 20 senedir almaya çalışıyorlardı.” (Ahmet Refik, 1332a, 48).

Ders kitaplarında öne çıkan bir diğer tema da işbirlikçi (4) temasıdır. Fransa, Avusturya, Rusya, Venedik ve İran devletlerinin işbirlikçi olduğu ifade edilmiştir. Bir ders kitabında Fransızların işbirlikçiliği şu şekilde yer almıştır: “Fazıl Ahmet Paşa Fransızların Girit

seferinde Venediklilere yardım ettiklerini bildirdi. Bu sebepten Fransız sefirini soğuk kabul etti. Sefir Fransızların Türklere muhabbetinden bahsettiği zaman Köprülü şu cevabı verdi: Evet Fransızlar bizim dostumuzdur fakat onları daima düşmanlarımızla görüyoruz.” (Ahmet Refik, 1332a, 51).

Sömürgeci ve yağmacı temaları (1) ders kitaplarında aynı oranda yer almıştır. İngilizlerin sömürgeci oldukları üzerinde durulmuştur. Bir ders kitabında İngilizlerin sömürgeciliği şu şekilde anlatılmıştır: “Hindistan birçok krallıklara ayrılmıştı. İngilizler bu krallıkları birer birer 100 senede (1757-1857) zapt ettiler. ...Bu tarihten sonra birçok isyan oldu. Fakat bastırıldı. Hintliler İngilizce öğrendiler, İngilizvari yaşamaya başladılar. 1876’da İngiltere kraliçesi İngiliz parlamentosu tarafından Hindistan imparatoriçesi ilan olundu.” (Ahmet Refik, 1332a, 140). Moğollar da yağmacı olarak nitelendirilmiştir. Moğolların yağmacılığı bir ders kitabında şu şekilde anlatılmıştır: “...Asya’da Cengiz namında bir Tatar sergerdesi çıktı. Bu sergerde önüne gelen memleketi yıkar yakar, ahalisini keser öldürürdü” (Ahmet Rasim, 1329b, 3).

Tablo 6: Medeni ve Gelişmiş Öteki

Tablo 6’ya göre Medeni ve Gelişmiş Öteki bağlamında vatansever, dost, ilimpver, zanaatkâr, icatçı, demokratik ve medeni olmak üzere 7 temaya ulaşılmıştır. Ders kitaplarında Yunanlılar vatansever, Abbasiler ilimpver, Hititler zanaatkâr, Fenikelilerle Keldaniler icatçı, Lehler, Yunanlılar, Fransızlar, Rumlar, Mısırlılar ve Araplar da medeni bir toplum olarak tasvir edilmiştir. Ders kitaplarında en çok medenilik (6) teması vurgulanmıştır. Bir ders kitabında Arapların medeniliği şu şekilde anlatılmıştır: “Araplar Kurun-u Vustanın en medeni kavmi idi. Hürriyeti idarelerine aldıkları kavimlere dinlerini değiştirmezlerdi. Onlardan yalnız haraç alırlardı. İslam dinini herkes kabul edebilirdi. Müslüman olan her şeye nail olur, diğer Müslümanlarla bir tutulurdu” (Ahmet Refik, 1332b, 82).

Ders kitaplarında vatansever, dost, ilimpver, zanaatkâr, icatçı ve demokratik (1) temaları eşit oranda yer almıştır. Yunanlıların vatanseverliği bir ders kitabında şu şekilde ifade edilmiştir: “Bir Yunanlı ailesi için yaşamaz, beldesi için yaşardı. Atina’nın süslenmesi her Yunanlının iftiharını artırır” (Ahmet Refik, 1332b, 37). Abbasilerin ilimpverliği de bir ders kitabında şeklinde yer almıştır:

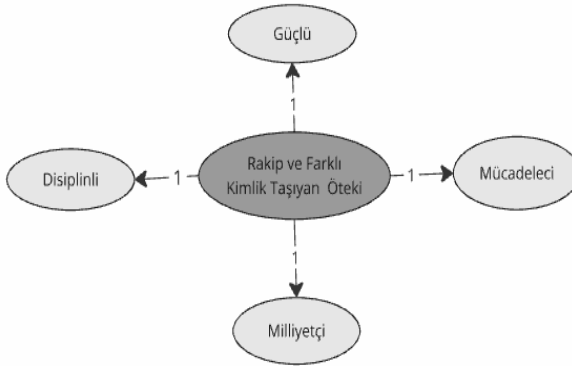
“Abbasîye devrinin bir iyi ciheti varsa o da ulum ve fününün fevkalade terakkisi maddesidir. Abbasîler ulema ve hukemayı himaye ederler ve mektepler ile medreseler tesis ederlerdi. Bu sayede maarif dünyaya intişar ederek bugünkü medeniyetin birgün evvel meydana gelmesine yardım olunmuştur” (Mehmet Murat, 1327, 171-172).

Hititlerden de zanaatkâr olarak bahsedilmiştir: “Hititlerde maden işlemek zanaatî ilerlemişti. Gümüş mamulât, tunç kalkan yaparlardı.” (Ahmet Refik, 1332b, 26-27). İcatçı olarak tasvir edilen toplumlardan Fenikeliler ise bir ders kitabında şu şekilde anlatılmıştır:

“Fenikeliler sanayide maharet gösterdiler, bazı şeyleri kendileri keşfederlerdi. Cam ile kırmızı boyayı Fenikeliler keşfetmişlerdir. Denizden cam için kum, kırmızı renk için de istiridye nevinden hayvanlar çıkarırlardı... Fenikeliler yazı yazmayı hesap yapmayı bilirlerdi. Hesabı Asurlulardan öğrenmişlerdi. Alfabeyi kendileri icat etmişlerdi” (Ahmet Refik, 1332b, 14-15).

Dost teması bağlamında da Fransızların dostluğu şu şekilde aktarılmıştır: “Bonapart devletimizin dostu idi. Hatta Selimi salis ile mektuplaşır. Bizim hizmetimize bile gelmek isterdi” (Ahmet Refik, 1327, 96-97). İngiltere’nin ise demokratlığı vurgulanmıştır: “Her memlekette olduğu gibi İngiltere’de krallar tebaalarından vergi alırdı, fakat İngiltere kralları tebaanın rızası olmadan kendilerinden vergi almak mümkün olmadığını anladılar. 13. Asırdan itibaren bir meclis topladılar, bu meclise parlamento dediler.” (Ahmet Refik, 1332a, 17).

Tablo 7: Rakip ve Farklı Kimlik Taşıyan Öteki

Tablo 7’ye göre Rakip ve Farklı Kimlik Taşıyan Öteki bağlamında güçlü, mücadeleci, milliyetçi ve disiplinli olmak üzere 4 temaya ulaşılmıştır. Bu temalar ders kitaplarında aynı oranda (1) yer almıştır. Moğollar güçlü, Amerikalılar mücadeleci, İngilizler milliyetçi ve Yunanlılar disiplinli olarak nitelendirilmiştir. Güçlü olarak nitelendirilen Moğollar bir ders kitabında şu şekilde betimlenmiştir: “...Asya’da Cengiz namında bir Tatar sergerdesi çıktı. Bu sergerde önüne gelen memleketi yıkar yakar, ahalisini keser öldürürdü. Askeri pek ziyade olduğundan kimse galip gelemiyordu.” (Ahmet Rasim, 1329b, 3). Amerikalıların mücadeleciliği de bir ders kitabında şu şekilde dile getirilmiştir:

“...Bütün şehirler İngiliz emtiası almamaya ittifak ettiler. İngiltere’ye boykotaj yaptılar. Çay resmi veren geminin çaylarını denize döktüler. İngiltere asker gönderdi. Amerikalılarda karşı durmaya hazırlandılar. George Washington Amerikalıların başına geçti. İngilizlere karşı durdu. Nihayet 13 hükümetin murahasları Philadelphia’da bir kongre yaptılar. Amerika’nın istiklalini ilan ettiler” (Ahmet Refik, 1332a, 75-77).

İngilizlerin milliyetçilikleri üzerinde durulmuştur: “İngilizler öteden beri gayreti millîye ile meşhurdurlar. Hâlbuki fatih Kilyon İngilizlerin usul itaatine ve lisanlarına riayet etmeyip Fransız usulü ile Fransız lisanını iltizam ettiğinden İngilizler bir türlü yeni hükümete ısınamamışlardır. Bu sebepten dolayı bazı vilayetlerde müteaddit isyanlar zuhur etmişti”

(Mehmet Murat, 1327, 199). Yunanlılar ise disiplinli olarak tasvir edilmiştir. Yunanlıların disiplinliliği şu ifadelerle dile getirilmiştir: “...Çocuk 7 yaşına gelince hükümete teslim olunurdu. O zaman orduya girer ve içlerinden en müsteid olanın idaresinde talim ederdi. Çocuklara şarkı söylemek, düzgün söz söylemek öğretilirdi. En ziyade vücudun idmanı kest etmesine çalışılırdı. Talimler yaptırılır, koşturulur, sıçratılır, daire veya kargı atmak öğretilirdi” (Ahmet Refik, 1332b, 39-40).

Tartışma ve Sonuç

II. Meşrutiyet dönemi tarih ders kitaplarında “öteki” algısının nasıl inşa edildiği ve bu algının Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu siyasî, sosyal ve ideolojik dönüşümlerle nasıl şekillendiği üzerine odaklanan bu çalışma, dönemin ilköğretim tarih ders kitaplarına yansıyan öteki algısının genel bir çerçevesini çizmiştir. Çalışma kapsamında yapılan analizler tarih ders kitaplarında ötekinin, genellikle batılı devletler ve Osmanlı Devleti’nin İslam birliğini engellemeye çalışanlar olarak tanımlandığını göstermiştir. İncelenen ders kitapları, Osmanlı Devleti’nin modernleşme sürecinde tarih yazımının ulus inşası bağlamında nasıl kullanıldığını göstermesi açısından da oldukça önemli veriler sunmuştur. Vakanüvis tarihçiliğinden sıyrılmanın başladığı II. Meşrutiyet döneminde, Osmanlı Devleti’nin sınırları dışındaki dünyayı fark etmeye başlaması (Gürkan, 2017, 222) öteki algısını pekiştirmiştir. Devletin içinde bulunduğu siyasî atmosferle ilişkili olarak yeni bir tarihsel kurgulama yoluna gidilmiş ve buna paralel olarak tarih ders kitaplarına yansıyan öteki algısı da değişmeye başlamıştır. Yeni tarihsel kurgulama Gürkan’ın (2017) da ifade ettiği gibi rejimin geleceği için “yeni birey” inşa etmeyi gerekli kılmış ve bu yüzden yetişecek bireyler siyasal bir özne hâline gelmiştir. Ders kitaplarında başlangıçta Osmanlı kimliği vurgulanırken, dönemin sonlarına doğru Türk ve Müslüman kimliği ön plana çıkarılmıştır. Ders kitaplarının içeriğine doğrudan yansıyan bu değişimin ortaya çıkmasında 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) ve Balkan Savaşları gibi Türk siyasî tarihinde ve toplumsal bellekte derin izler bırakan savaşlar belirleyici faktör olmuştur. Özellikle Balkan Savaşları’nın etkisiyle Türk kimliği siyasal ve toplumsal anlamda belirginleşmeye başlamıştır (Çalen, 2025). Bir bakıma kimlik kazandırma sürecinde yaşanan savaşlardan kaynaklı olarak çocukların zihninde öteki algısı derinleştirilmiştir (Gürkan, 2017). Şen’in (2015) de belirttiği gibi gerek tarihsel husumete dayanan anlayışla gerekse ideolojik karşıtlık gereği öteki imajı canlı tutularak toplumsal bütünlük korunmaya çalışılmıştır.

Tarih ders kitaplarına yansıyan öteki algısı çeşitli kategoriler ve temalar çerçevesinde ele alınmıştır. Tehditkâr ve Tehlikeli Öteki, Güvenilmez Öteki, Olumsuz Sosyo-ekonomik Öteki, Sömürgeci ve Fırsatçı Öteki, Medeni ve Gelişmiş Öteki ve Rakip ve Farklı Kimlik Taşıyan Öteki olmak üzere 6 kategori ve bunlara bağlı temalara ulaşılmıştır. Tehditkâr ve Tehlikeli Öteki kategorisi bağlamında vahşi, saldırgan, zalim, soykırımcı, medeniyet düşmanı, düşman, isyancı ve intikamcı temalarına ulaşılmıştır. Bu temalar içerisinde en çok “saldırgan” teması öne çıkmıştır. Ders kitaplarında Moğollar, Timurlular, Akkoyunlular, Bizans, İspanya, Venedik, Avusturya, Almanya, Fransa, İngiltere, Sırbistan, Bulgaristan, Galya, Karadağ, Yunanistan, İran ve Rusya gibi devletlerin tarihsel süreçteki saldırgan tutumları vurgulanmıştır. Buna paralel olarak Osmanoğlu (2019) da yaptığı araştırmada İngiltere, Almanya, Rusya, Fransa ve İran gibi devletlerin halen günümüz ders kitaplarında negatif kodlamalarla ön plana çıktığını belirtmiştir. Özellikle Rusya’nın bu kategoride en çok

saldırgan olarak nitelendirilen devlet olması dikkat çekmektedir. Bu bulgu, dönemin şartlarında tarihsel anlatılarda “biz” ve “öteki” ayrımının nasıl kurgulandığını ve öğrencilere hangi tarihsel perspektiften sunulduğunu göstermektedir. Alkan’ın (2011) da belirttiği gibi Osmanlı Devleti’nin bu dönemde içinde bulunduğu savaşlar “biz” ve “onlar” ekseninde ideolojik bir söylem ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak Osmanlı tarihçileri de kaleme almış oldukları ders kitaplarında düşman algısını daha belirgin bir surette işlemişlerdir. Nitekim Gürses (2012) de II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarındaki öteki imgesini incelediği çalışmasında, Ruslar hakkındaki algının olumsuz olduğunu dile getirmiştir. Çalışmada belirtildiğine göre Rusya, yüzlerce yıldır uyguladığı yayılmacı politikalarla Osmanlı İmparatorluğu’ndan savaşarak toprak alan ve hâlâ Türk halklarının büyük bir kesimi üzerinde hâkimiyetini sürdüren emperyal bir güç olarak tasvir edilmiştir. Tarih eğitiminde öteki algısının bu şekilde sunulması, belirli devlet ve toplulukları sürekli olarak tehditkâr ve düşman olarak gösterme riski taşımaktadır. Öyle ki, Cumhuriyet’in ilanından sonra bile hazırlanan ilköğretim tarih programlarında millî tarih hakkında bilgi verilirken, çocuklara özellikle Rusya’nın Türkiye’ye karşı siyasetinden bahsedilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur (Maarif Vekâleti, 1924, s. 25; Maarif Vekâleti, 1926, s. 74; Maarif Vekâleti, 1927, s. 74). Kırıkçı (2017) da erken Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında Rusların saldırgan, düşman, fitneci ve işgalci gibi olumsuz temalarla ön plana çıktığını ifade etmektedir. Bu durum Şimşek ve Alaslan’ın (2014) belirttiği gibi tarih kitaplarının zamansal bağlamdan kopararak “düşman toplum” algısının oluşmasını ve buna bağlı olarak ezeli bir düşmanlık algısını doğurmaktadır. Tarih eğitiminin empati, farklı bakış açılarını anlama ve çok boyutlu analiz yapma gibi becerileri geliştirmeden yoksun olması bu algının oluşumuna neden olmaktadır. Okul ortamında öğrencilere tarih dersi öğretilirken devletler ve topluluklar arasındaki ilişkilerin yalnızca “saldırgan” veya “dost” gibi keskin ayrımlarla sunulması yerine, tarihsel olayların neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde daha dengeli bir bakış açısıyla incelenmesi önerilmektedir. Bu suretle tarihin insanoğlunun yaşamını anlamlı kılmaya çalışan bir bilim olduğu anlaşılabilir (Aktaş, 2006, 3-4).

Ders kitaplarında Güvenilmez Öteki bağlamında sadakatsiz, ikiyüzlü, entrikacı, fitneci, provokatör ve hilekâr olmak üzere 6 temaya ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular, tarih öğretiminde bazı devletlerin özellikle provokatör olarak öne çıkarıldığını ve tarihsel anlatılarda bu temanın sıklıkla vurgulandığını göstermektedir. Özellikle Rusya’nın en çok provokatör olarak tanımlanan devlet olması, Osmanlı-Rus ilişkilerinin tarihsel bağlamda nasıl algılandığını ve bu algının eğitim materyallerine nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır. Osmanlı döneminde ulusal kimliğin büyük ölçüde din, milliyet, iktidar, egemenlik, hâkimiyet ve üstün olma gibi kavramlarla şekillenmesi ötekiyle ilişkilere de yansımıştır. Öteki olarak tanımlanan devletlerle karşıtlık temelinde ilişki kurulmuş ve sıklıkla bazı devletler olumsuz niteliklerle ön plana çıkarılmıştır (İlgaz, 2005, 25). Tarih ders kitaplarında birtakım devlet ve milletlerin olumsuz özellikleriyle öne çıkarılması öğrencilerin bakış açısını doğrudan etkileyeceğinden bu konuda daha dengeli bir yaklaşım benimsenerek olumlu özelliklerin vurgulanması önerilmektedir.

Ders kitaplarında Olumsuz Sosyo-ekonomik Öteki kategorisi bağlamında saygısız, ahlaksız, müsrif ve geri kalmış olmak üzere 4 temaya ulaşılmıştır. Ders kitaplarında saygısız, ahlaksız ve müsrif temaları daha az oranda öne çıkarken, geri kalmış teması daha sık bir şekilde vurgulanmıştır. Romalılar, Makedonyalılar, Slavlar, Rumlar ve Bizanslılar geri

kalmış olarak tanımlanmıştır. Bu millet ve medeniyetlerin anlatımında siyasî ve kültürel gelişmişlik düzeylerine temas edilmeden yalnızca ekonomik özelliklerine dayalı bir yaklaşım benimsenmiştir. Tarih ders kitapları kaleme alındıkları dönemin bakış açısını yansıtan materyaller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan tarih ders kitaplarında ilgili millet ve medeniyetlerin geri kalmış olarak etiketlenmesi, Yıldırım'ın (2014) da belirttiği gibi dönemin şartlarında tüm olumsuz değerleri üzerinde toplayan bir ötekine ihtiyaç duyulmasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ancak, tarih ders kitaplarında ele alınan millet ve medeniyetlerin yalnızca bir boyutuyla incelenmesi ilgili konunun eksik veya yanlış anlaşılmasına neden olacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumu ortadan kaldırmak için Demircioğlu'nun (2013) da belirttiği gibi tarih ders kitaplarında kültürel, sosyal, ekonomik ve günlük yaşama dair konulara yer verilmelidir.

Çalışmada, ders kitaplarında yer alan Sömürgeci ve Fırsatçı Öteki bağlamında sömürgeci, yağmacı, işbirlikçi ve fırsatçı olmak üzere 4 temaya ulaşılmıştır. Ders kitaplarında sömürgeci, yağmacı ve işbirlikçi temaları daha az miktarda yer alırken, fırsatçı (25) teması oldukça fazla vurgulanmıştır. Rusya, Bulgaristan, İran, İtalya, Fransa, İngiltere, Sırbistan, Karadağ, Venedik ve Avusturya devletleri ile Rumların fırsatçı olarak nitelendirilmesi, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı dış tehditleri ve mücadele ettiği güçleri açıklamada önemli ipuçları sunmaktadır. Ders kitaplarında fırsatçı olarak tanımlanan devletlerin uzun yıllar Osmanlı Devleti'yle siyasî ve askerî rekabet içinde olduğu görülmektedir. Nitekim 19. yüzyıldan itibaren Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ gibi Balkan devletlerinin toprak talebiyle Osmanlı'nın zayıflığından istifade etmeleri, Rusya'nın Balkanlar'daki nüfuzunu genişletme girişimleri, İngiltere, Almanya, Fransa ve Avusturya'nın her fırsatta Osmanlı'nın zayıflığından yararlanmaya çalışmaları tarih ders kitaplarına da yansımıştır. Bahsi geçen devletlerin Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemde sıklıkla çıkarlarını korumaya çalışmaları (Ortaylı, 2019) tarihsel anlatılarda “fırsatçı öteki” olarak tanımlanmalarına neden olmuştur. Ayanoğlu (2011) ve Kırıkçı (2017) ise yaptıkları araştırmalarda, bu çalışmadan farklı olarak Cumhuriyet'in ilanından sonra okutulan tarih ders kitaplarında Yunanistan'ın fırsatçı olarak kurgulandığını belirtmektedirler. Bu durum, siyasî ve askerî ilişkilere bağlı olarak devletlere bakış açısının da değiştiğini göstermektedir.

Ders kitaplarında öteki olarak tanımlanan devletlerin medeni ve gelişmişlik bağlamında ele alınması, tarih anlatısında pozitif bir ötekileştirmenin olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda Yunanlılar “vatansever”, Abbasiler “ilimperver”, Hititler “zanaatkâr”, Fenikeliler ve Keldaniler “icatçı”, Lehler, Yunanlılar, Fransızlar, Rumlar, Mısırlılar ve Araplar ise “medenî” olarak tasvir edilmiştir. Kırıkçı (2017) ise Almanya, ABD, Fransa, İtalya ve İsviçre'nin ders kitaplarında medeni olarak imgelendiğini belirtmektedir. Özellikle “medenilik” temasının en fazla vurgulanan özellik olması, tarih ders kitaplarında tarihsel süreçler aktarılırken medeniyet olgusuna geniş bir şekilde yer verildiğini göstermektedir. Medenilik kavramı, genellikle ilerleme, gelişmişlik ve kültürel üstünlük gibi anlamlar içerdiğinden ders kitaplarının belirli toplumları medenilik çerçevesinde ele alması, öğrencilere bu toplumlar hakkında olumlu bir tutum kazandırma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ancak, bu özelliklerin sadece belirli toplumlara atfedilmesi ve diğer toplumların bu bağlamda ele alınmaması, tarihin çok boyutlu doğasını eksik bırakabilir. Örneğin, Arapların “medenî” olarak tanımlanması, belirli bir tarihsel döneme odaklanarak onların kültürel ve bilimsel gelişmişliklerini vurgularken, bu toplumun farklı tarihsel

süreçlerde geçirdiği değişimleri göz ardı edebilir. Öte yandan ders kitaplarında belirli topluluklara yalnızca tek yönlü rollerin atfedilmesi, onların tarihsel süreç içerisindeki çok yönlü ve dinamik yapılarını eksik bırakabilir. Örneğin, Abbasilerin sadece “ilimpervet” olarak tanımlanması, onların siyasî, ekonomik, askerî veya kültürel açılardan gösterdikleri farklı gelişimleri ve tarihi süreçteki değişimlerini yeterince yansıtmayabilir. Benzer şekilde, Yunanlıların hem “vatansever” hem de “medeni” olarak ele alınması, tarihsel süreçte farklı dönemlerde gösterdikleri gelişmelerin belirli bir çerçevede değerlendirilerek öğrencilere sunulduğunu göstermektedir. Bu açıdan tarih ders kitaplarında devlet ve milletlerin tek bir boyutla değil, çeşitli açılardan ele alınması önerilmektedir.

Ders kitaplarında oluşturulan son kategori ise Rakip ve Farklı Kimlik Taşıyan Ötekidir. Bu bağlamda ulaşılan bulgulara göre, her bir ulusa atfedilen özellikler genellikle onların tarihsel süreçlerdeki rollerine ve toplumsal hafızada onlara yüklenen anlamlara dayanarak oluşturulmuştur. Örneğin, Moğolların “güçlü” olarak tanımlanması, onların tarihte geniş imparatorluklar kurmuş ve askerî anlamda etkili olmuş bir güç olarak görülmesiyle ilişkilidir. Benzer şekilde, Amerikalıların “mücadeleci” olarak tanımlanması, bağımsızlık savaşları ve küresel anlamda siyasî ve ekonomik rekabet içinde olmalarıyla bağlantılıdır. İngilizlerin “milliyetçi” olarak betimlenmesi, ulusal kimliklerini güçlü bir şekilde koruma eğilimleri ve sömürgecilik politikalarıyla ilişkiliyken, Yunanlıların “disiplinli” olarak nitelendirilmesi de onların askerî ve siyasî tarihlerinde düzenli ve kurallara dayalı bir yönetim anlayışına sahip oldukları yönündeki algıdan kaynaklanmaktadır. Bu tür temaların ders kitaplarında aynı oranda yer alması, tarih eğitiminin belirli bir sistematik çerçevede ve ulusal kimlik inşasına yönelik bir bakış açısıyla kurgulandığını düşündürmektedir. Bu yüzden tarih ders kitaplarında diğer devlet ve milletler anlatılırken, yalnızca bir noktaya odaklanılmamalı, tarihsel olaylar bütünlük içerisinde sunulmalıdır.

II. Meşrutiyet dönemi tarih ders kitapları, Osmanlı Devleti’nin yaşadığı dönüşümlerin bir yansıması olarak, değişen ideolojik ve politik eğilimlere uygun biçimde “öteki” algısını da yeniden şekillendirmiştir. Çalışma, Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki tarih eğitim anlayışını, kimlik inşa sürecini ve ideolojik yönelimlerini detaylı bir şekilde ele alarak tarih yazımının siyasî bağlamını ve eğitsel işlevini anlamak adına önemli veriler sunmuştur. Osmanlı tarih yazımında doğu ve batı olmak üzere iki temel alanda görülen öteki algısının II. Meşrutiyet dönemi tarih ders kitaplarına da yansıdığı görülmüştür. Ders kitaplarında Batılı devletler, fırsatçı, sömürgeci, Osmanlıyı bölmeye çalışan ve ikiyüzlü gibi olumsuz temalarla nitelendirilirken, İran, Akkoyunlular, Karamanoğulları ve Timurlular gibi doğu kökenli devlet ve beylikler de saldırgan, provokatör, fitneci, entrikacı ve zalim gibi olumsuz temalarla kodlanmıştır. Dönemin anti-emperyalist söylemiyle örtüşen ve Osmanlı Devleti’nin varlığını koruma mücadelesine ideolojik bir zemin hazırlayan bu durum Alaca (2017), Vatandaş ve Vatandaş’ın (2022) da belirttiği gibi Osmanlı yönetici kesiminin kendilerini güçlü, itibarlı, doğru, âdil ve hak olanı temsil eden taraf olarak, sınırların dışında kalan ötekiyi ise batılı temsil eden taraf olarak tasvir etmeleriyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden II. Meşrutiyet dönemi tarih ders kitaplarının içeriği Osmanlı’nın siyasî ve ideolojik anlayışını anlamada önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Günümüzde ise Osmanlı döneminde okutulan tarih ders kitaplarından farklı bir yaklaşım benimsenmiştir. 2000’li yıllardan itibaren Türkiye’de öğretim programlarında yapılan değişiklikler ile programlara beceriler, değerler, yeterlilikler ve

yetkinlikler eklenmiştir (Meydan, vd., 2024). Özellikle Maarif modeline göre hazırlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında kültürler arası etkileşim, kültür okuryazarlığı, dostluk, farklılıklara saygı ve sevgi gibi kavram, beceri, değer ve okuryazarlıklara yer verilerek diğer millet ve devletlerle ilgili daha yumuşak ifadeler kullanılmıştır (Ayantaş, 2024; Azer, 2024; Ol, vd., 2024; Özensoy, 2024). Bu bağlamda, gelecekte yapılacak çalışmaların Osmanlı'dan günümüze tarih ders kitaplarında ötekinin nasıl kurgulandığını ele alması, tarih eğitim anlayışının süreklilik ve kopuş noktalarını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Unutulmamalıdır ki, geçmişte birtakım toplumlarla sorunlar yaşanmış olması, bu sorunların bugün de devam edeceği anlamını taşımadığı gibi, dün sorun yaşanmayan toplumlarla yarın da sorun yaşanabilir (Şimşek-Alaslan, 2014). Bu yüzden tarih ders kitaplarında devlet ve milletlerin belirli kavramlarla nitelendirilmesi dönemsel olarak düşünülmelidir. Aksi takdirde belirli devlet ve milletlerin düşman veya saldırgan olarak tasvir edilmesi toplumsal hafızada kronikleşmiş bir düşman algısı oluşturacaktır.

Kaynakça | References

- Ahmet Rasim. *Resimli ve Haritalı Küçük Tarih-i Osmani*. İstanbul: Şems Matbaası, 1329a.
- Ahmet Rasim. *Resimli Küçük Tarih-i Osmani*. İstanbul: Artin ve Asaturyan Matbaası, 1329b.
- Ahmet Rasim. *Resimli Küçük Tarih-i Osmani*. İstanbul: Matbaa-i Jirayer, 1327.
- Ahmet Refik. *Küçük Tarih-i Osmani*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1327.
- Ahmet Refik. *Muhtasar Tarih-i Umumi*. İstanbul: Kütüphane-i İslam ve Askerî, 1332b.
- Ahmet Refik. *Muhtasar Tarih-i Umumi*. İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1332a.
- Akagündüz, Ümüt. "II. Meşrutiyet Yılları Düşünce Dünyamızda Tarih ve Tarih Yazımı Üstüne bir Değerlendirme". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2015), 3- 31.
- Akbaş, Emel. "Yayın Kritiği: Dünyada Türk İmajı: Tarih Ders Kitaplarındaki Durum". *Turkish History Education Journal* 8/1 (2019), 317-341.
- Aktaş, Özgür. *Cumhuriyet Devri Tarih Ders Kitaplarında Rusya İmgesi*. Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Alaca, Eray. "Orta Öğretim Tarih Ders Kitaplarında Bir Öteki Olarak İran /Safeviler". *Turkish Studies* 10/11 (2015), 79-96.
- Alaca, Eray. *Tarih Öğretimine Giriş*. Ankara: Pegem, 2017.
- Alkan, Mehmet Öznur. "II. Meşrutiyet'te Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitim." *Türkiye'de Tarih Yazımı*. ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek 155-177. İstanbul: Yeditepe, 2011.
- Ayanoğlu, Betül. *Türk Yunan Tarih Ders Kitaplarında Karşılaştırmalı Öteki*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Ayantaş, Tolga. *Sosyal Bilgiler 4. sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Hecce Yayıncılık, 2024.
- Azer, Hikmet. *Sosyal Bilgiler 6. sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Evos Basım Yayınevi, 2024.
- Cabalar, Semih. *II. Meşrutiyet Döneminde Tarih Ders Kitaplarında Avrupa İmgesi*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çağlayan, Pınar. *Kıbrıs'taki Milliyetçiliklerin Düşünsel Kökenleri ve Tarihsel Gelişimi (1878-2004)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Çalen, Mehmet Kaan. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Millet (Ümmet, Kavim, Irk ve Cins)." *Kavram Tarihi Çalışmaları*, ed. Ahmet Şimşek 305-334. İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2025.
- Demircioğlu, İsmail Hakkı. "Tarih Ders Kitabı Yazımında Yeni Yaklaşımlar". *Karadeniz Araştırmaları* 38 (2013), 119-133.
- Dönmez, Cengiz-Oruç, Şahin. *II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Öğretimi*. Ankara: Gazi Kitapevi, 2006.
- Gürkan, Hasan. *Türkiye'de İlkokullarda Tarih Öğretimi: Ders Kitapları Örneği (1869-1920)*. Adana: Karahan Kitabevi, 2017.
- Gürses, Mürsel. *II. Meşrutiyet Dönemi Gezi Kitaplarında "Öteki" İmgesi ve Bu İmgeyi Oluşturan Öğeler*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Ilgaz, Selçuk. *Osmanlı Tarih Yazarlarının Düşman Algısı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- İhsan Şerif. *Çocuklara Tarih Dersleri*. İstanbul: Kanaat Matbaası, 1334.
- Kabapınar, Yücel-Akbaş, Emel. Öğrencilerin Yunan ve Yunanistan Algılarına Bakmak: "Denize Dökmek" İle "Komşu" Arasında Konumlanan Söylem. *Uluslararası Yüksek Öğretimde Eğitim Araştırmaları ve Uygulamaları Kongresi*. İstanbul, 2017.

- Kırıkçı, Abdullah Cevdet. *Sosyal Bilgiler ve Kapsamındaki Ders Kitaplarında Doğu-Batı Bağlamında Öteki: (1928-2017)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Maarif Vekâleti. *İlkmekteplerin Müfredat Programı*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1927.
- Maarif Vekâleti. *İlk mektepler müfredat programı*. İstanbul: Matbaayı Amire, 1924.
- Maarif Vekâleti. *İlk mekteplerin müfredat programı*. İstanbul: Millî Matbaa, 1926.
- Mehmet Murat. *Muhtasar Tarih-i Umumi*. Dersaadet: Vezirhanı 48 Numaralı Matbaa, 1327.
- Meydan, Hasan vd. “Değer Eğitiminde İşe Koşulacak Beceriler: Uzman Görüşüne Dayalı Bir İhtiyaç Analizi”. *Eskiye* 54 (Eylül 2024), 1485-1512.
<https://doi.org/10.37697/eskiye.1462967>
- Miles, Matthew. B-Huberman, A. Michael. *Qualitative Data Analysis*. London: Sage Publications, 1994.
- Millas, Herkul. “Millî Türk Kimliği ve Öteki (Yunan)”. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik*. ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil. 193-201. 4 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Ol, Cemal Gökhan vd. *Sosyal Bilgiler 5. sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Devlet Kitapları, 2024.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Osmanoğlu, Ahmet Emin. “Öteki Devletler ve Milletler: Sosyal Bilgiler Ders Kitabı Analizi”. *Kastamonu Education Journal* 27/2 (2019), 577-588.
- Özensoy, Ahmet Utku. *Sosyal Bilgiler 7. sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Yıldırım Yayınları, 2024.
- Özsüer, Esra. “Tarihin “Öteki” Yüzü: Türkiye ve Yunanistan Örneğinde Tarihi Yeniden Algılamak”. *Turkish History Education Journal* 4/2 (2015), 165-201.
- Petrina, Stephen. “Methods of Analysis: Historical Case Study,” *University of British Columbia*, 2020.
<https://blogs.ubc.ca/researchmethods/files/2020/11/Historical-Case.pdf> (Erişim 2 Temmuz 2025).
- Smith, Anthony. D. *Ulusların Etnik Kökeni*. çev. Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir. Ankara: Dost Yayınları, 2002.
- Stathis, Penelope. “Yunan (ve Türk) Tarih Ders Kitaplarında “Ben” ve “Öteki” İmgeleri Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu”. 2. *Uluslararası Tarih Eğitimi Kongresi*. haz. Ali Berktaş-Hamdi Can Tuncer. 125-133. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Şahin, Muhammet-Tokdemir, M. Ahmet. “II. Meşrutiyet döneminde eğitimde yaşanan gelişmeler”. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9/4, (2011), 851-876.
- Şen, Furkan. “Türk Milliyetçiliği ve “Öteki” Algısı: Yunanistan’la Çözölemeyen Ege Sorunu”. *Türk İdare Dergisi* 480 (2015), 179-228.
- Şimşek, Ahmet-Alaslan, Funda. “Milliyetçi Tarihten Millî Tarihe, Çatışmacı Eğitimden Barışçı Eğitime Doğru Türkiye’de Tarih Ders Kitapları”. *Akademik Bakış Dergisi* 40 (2014), 172-189.
- Şimşek, Ali (ed.). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018.
- Tekeli, İlhan. “Tarih yazıcılığı ve öteki üzerine düşünceler. Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu”. *II. Uluslararası Tarih Kongresi* (8-10 Haziran 1995). 1-6. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Tozlu, Selahattin vd. “Tarih yazımı ve Öğretiminde Ben ve Öteki”. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 9 (2004), 412-428.

- Vatandaş, Celalettin-Vatandaş, Saniye. “Ötekini Niteleyen Sözcükler Bağlamında Geleneksel Osmanlı Zihniyetinde Avrupalı Algısının Değişimi”. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 10/20 (2022), 394-415. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1119266>
- Yıldırım, Ali-Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2000.
- Yıldırım, Kasım. “Nitel Araştırmalarda Niteliği Artırma”. *İlköğretim Online* 9/1 (2010), 79-92.
- Yıldırım, Tezcan. “Tarih Ders Kitaplarında “Öteki” Kurgusu: 1930’lı Yıllar Üzerine Bir Değerlendirme”. *Turkish History Education Journal* 3/1 (2014), 62-89.
- Yıldırım, Tezcan. *Tarih Ders Kitaplarında Kimlik Söylemi*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 2017.
- Zengin, Salih Zeki. “Osmanlı’da Öteki’ne Bakışın Dinamikleri ve Eğitim Alanındaki Yansımaları”. *ULUM* 3/2 (2020), 375-392. <https://doi.org/10.54659/ulum.833854>